

Çeviri/Translation

Uzun Süren Karmaşaların Kısa Bir Anlatısı: Şeyh Bedreddin, Abdurrahman el-Bistâmî ve Onun *Durratu tâci'r-resâil*'i¹

A Short Account of Long Entanglements: Şeyh Bedreddin, 'Abdurrahman al- Bistami, and His *Durrat taj al-rasa'il*²

CORNELL H. FLEISCHER (†2023)

Chicago Üniversitesi, Tarih Bölümü, Prof.
The University of Chicago, Department of History, Prof.

Çeviri-Translated by: ZAHİT ATÇIL
Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Boğaziçi University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History

(zatcil@bogazici.edu.tr), ORCID: 0000-0002-1505-7769

Geliş Tarihi/Date of Arrival: 25.11.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 11.12.2024

- 1 Burada metinde alıntılanan kısımların ötesindeki bütün ilgili atıflara şu makaleden ulaşılabilir: Cornell H. Fleischer, "Learning and Sovereignty in the Fifteenth and Sixteenth Centuries," *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503-4)*, 2 cilt., ed. Gülrü Necipoğlu, Cemal Kafadar, ve Cornell H. Fleischer (Leiden: Brill 2019), 1: 155-160.
- 2 Cornell H. Fleischer, "A Short Account of Long Entanglements: Şeyh Bedreddin, 'Abdurrahman al-Bistami, and his *Durrat taj al-rasa'il*," *Crafting History: Essays on the Ottoman World and Beyond in Honor of Cemal Kafadar*, ed. Rachel Goshgarian, İlham Khuri-Makdisi ve Ali Yaycıoğlu (Boston: Academic Studies Press, 2023), 235-240.

Fleischer, Cornell H. "Uzun Süren Karmaşaların Kısa Bir Anlatısı: Şeyh Bedreddin, Abdurrahman el-Bistâmî ve onun Durratu tâci'r-resâil'i," çev. Zahit Atçıl, *Ceride* 2, no. 2 (Aralık/December 2024): sayfa/pp 116-122.
DOI: 10.5281/zenodo.15073423

2008 yazında Cemal Kafadar, Hakan Karateke ve ben, Snjezana Buzov'un organize ettiği bir çalışmaya katılmak üzere İstanbul'dan Saraybosna'ya doğru kiralık bir arabayla yola çıktık. Rehber olarak yanımızda, *hafız-ı kütüb* Hakan, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinin ilgili ciltleri ile (Evliya'ya göre daha az başvurduğumuz) birkaç ülke seyahat rehber kitabı muhafaza ederken, ben ön yolcu koltuğunda *hafız-ı evrak* olarak kullandığımız aracın sınırları geçerken gerekli olan Schengen kağıtlarını taşıyordum. Cemal de sürücüydü. İlk geceki menzilimiz Kızıldeli Sultan'dı ve orada türbedar Müslüm türbenin bulunduğu mahalleye bizi götürmeden önce bir lokantada akşam yemeği için bizi beklemekteydi. Fakat Cemal'in ve benim uzun süredir zihnimizi meşgul eden bir meseleye hürmeten, Şeyh Bedreddin'in (ö. 1416) memleketi olan Simavna'daki küçük kalıntıları görmek için yoldan saptık. Benim Bedreddin'e olan ilgim pek bilinmese de Cemal'in -elbette film çekmenin de dahil olduğu- ilgisi herkesçe malumdu. Burada Bedreddin'in hayranı, meslektaşısı ve Edirne'de bir süre hocası olan Antakyalı Abdurrahman Bistâmî'yle (yaklaşık 1380-1454) olan bağlantısı ve bu bağlantının önemi üzerine kısaca tefekkür etmeyi öneriyorum.

1980'lerin sonlarında, sanıyorum SSRC ve Fullbright İslam Medeniyetleri akademik araştırma bursu kapsamında İstanbul'da bulunuyordum ve çoğunlukla Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Arşivi'nde Kanuni Sultan Süleyman (slt. 1520-66) devrinde bürokratikleşme ve kurumsallaşma üzerine bir projeye çalışıyordum. Ayrıca iyi bir tesadüf olarak birçok akşamı rahmetli Barbara Flemming ile birlikte geçiriyordum. Flemming o sıralar yazma eserler açısından karmaşık bir metin olan Mevlana İsâ'nın *Câmi'ü'l-meknûnât* isimli eserinin yayın projesi üzerine çalışıyordu. Bu yazma, tevarüs edilen irfani bilgiye göre, şaşırtıcı bir şekilde Süleyman'ı "mehdi veya onun başkumandanı" olarak resmediyordu. Bütün bu sohbetler (ve yemekler) benim araştırma ilgilerimi 16. yüzyılda Süleyman'ın imparatorluk ideolojisinin ve idari mekanizmasının tahkim edilmesinin odağı olan mesihçi ve kıyamet düşüncesine doğru yöneltti. Bu temalardan ve ilgilerden

günlük kahve molalarımızın birinde Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nin müdüriyet ofisinde Filiz Çağman'a bahsettim. Çağman beni 15. yüzyılda Arapça yazılmış *Miftahu'l-cifri'l-câmi'* isimli eserin 16. yüzyılın sonlarında Osmanlı hanedan tarihinin önemli kişileri ve anlarının yer aldığı kıyamet ve mesihçi sahnelerin - (mesela Kostantiniyye surlarının önünde mehdi veya Mısır tahtında oturan Selim gibi) zengince resmedildiği musavver- Osmanlıca çevirisine/uyarlamasına yönlendirdi (ve onu incelememe izin verdi). İşte benim onun yazarı, o zamanlarda muazzam eserlerine rağmen pek az çalışılmış bir şahıs olan, Abdurrahman el-Bistâmî ile tanışmam böyle oldu. Eserin Topkapı Sarayı kütüphanesinde yer alan ve önemli bir kısmı Süleyman devrine tarihlenen orijinal Arapça yazma nüshalarını inceleyerek Osmanlı hanedan mesihçiliği temasını çalışmaya devam ettim ve birkaç yıl bu konu üzerine çalıştım. Doğrusu, Barbara Flemming'in beni yönlendirdiği *Câmi'ü'l-mek-nûnât* ile birlikte bu eser benim 1990 yılında Paris'te düzenlenen Süleyman sempozyumunda yaptığım sunumun merkezinde yer alıyordu. Orada Cemal, Gülrü ve ben sadece aynı platformu değil aynı zamanda Rue de Richelieu'daki oteli de paylaşmıştık.

Ömrünün son otuz yılını II. Murad'ın (slt. 1421-44 ve 1446-51) ve muhtemelen onun halefinin himayesiyle Bursa'da geçirerek İstanbul'un fethinden biraz sonra aynı yıl içinde vefat eden el-Bistâmî beni sürekli büyülemişti. Burada adı geçenlere ilave olarak Hamid Algar, İhsan Fazlıoğlu ve Ahmet Yaşar Ocak gibi arkadaşlarım ve birkaç başka araştırmacı (ki şimdiye kadar el-Bistâmî ve eserleri üzerine çalışma yapanlar yakın zamana kadar bunlardı, daha güncel çalışmalar için "Learning and Sovereignty" isimi makalemdede zikredilen kaynaklara bkz.) ile yaptığım sohbetler sayesinde, Hanefiliği ve Sünniliği ile gurur duymakla birlikte aynı zamanda (ve yanlış olarak) ansiklopedi maddelerinde ilm-i hurûf ve esmaü'l-hüsna mütehassısı olması nedeniyle "Hurûfî"³ olarak konumlandırılan bir alimin hayatı ve eserlerinin, görünürde bir sürü çelişkinin olduğu 15. yüzyıl dünyasının -siyasetle olan keşiminde yer alan- entelektüel ve manevi çevresine önemli bir harita sunabileceğine tam olarak emin oldum. Cemal ve benim ortak dostlarımızdan bir başkası olan Ahmet Karamustafa, Abdülbaki Gölpınarlı'nın 1990'ların başlarında Şeyh Bedreddin üzerine yazdığı kitaptaki bir dipnotu bana göster-

3 Mustafa Çağrıncı, "Bistâmî, Abdurrahman b. Muhammed," *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 6 (1992): 218-219; M. Smith, "al-Bistâmî, 'Abd al-Rahmân," *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, Brill, 2022, Erişim Tarihi: 10 Kasım 2021, http://dx.doi.org/10.1111/2`63/1573-3912_islam_SIM_1457.

mişti ki burada el-Bistâmî'nin tek ve muhtemelen "otobiyografik" nitelikteki Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki bir yazmasına gönderme yapılıyordu ve bu eser de Edirne'de iki alimin dostluğu ve özellikle apokaliptik meselelerle bağlantısını gösteren kaynaktı.⁴

Durratu tâcî'r-resâil başlangıcı ve telif kaydı olmayan kelimenin tam anlamıyla tek nüsha olup el-Bistâmî'nin kendi el yazısıyla yaklaşık 1405'ten 1441'e kadar Memlûk ve Rum diyarları arasında süre gelen entelektüel ve fiziki seyahatleri anlatan, el-Bistâmî'nin kendisinin bağlantılı olduğu (Bedreddin ve -Karaman'a giderken takip ettiği- hamisi Molla Fenari'nin de aralarında olduğu) alimler ve devlet adamlarından bahseden, telif ettiği (takriben 50) eserleri ve nerede telif ettiğini, ve kimlere ders verdiğini anlatan bir eserdir. Bibliyografik içerikleri *Divan* dergisinde (1996) takdire şayan bir şekilde özetlediği makalesinde, el-Bistâmî'nin sürekli zikrettiği "İhvan-ı safâ"nın seçkin alimlerin meçhul muhatapları veya belagatlı bir hitapla onur duyulacak arzulanan elit bir muhatap kitlesi olmayıp daha ziyade el-Bistâmî'nin entelektüel ve siyasi ilgileri paylaştığı belirli saraylardan daha çok birbirlerine bağlı gerçek çağdaş (ve uluslararası) bir muhatap gruba tekabül ettiğini makul ve etkili bir şekilde ilk defa İhsan Fazlıoğlu öne sürmüştü.⁵ Eski öğrencim, meslektaşım ve arkadaşım Evrim Binbaş, 15. yüzyılda "İslam Entelektüel çevresi"nin hatlarını ve gerçekliğini ikna edici bir şekilde ortaya koydu.⁶ Bazı yönlerden el-Bistâmî, Sâinüddin Türke ve Şerefeddin Ali Yezdî gibi Timurlu şahıslar (ve tabii daha erkenden merhum olan Şeyh Bedreddin) ile bağlantılı olarak irfani bâtinîlik ile Sünni istikamet üzere olmanın rahatlıkla birlikte var olabildiği kafa karıştırıcı 15. yüzyıl üzerine heyecan ve ilham verici yeni çalışmalara rehberlik etmeye imkan verdi.⁷ Dolayısıyla, Evrim'in ısrarlarıyla, bir dizin ve uzun

4 Abdülbâki Gölpinarlı, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin* (İstanbul: Eti Yayınevi, 1966).

5 İhsan Fazlıoğlu, "İlk Dönem Osmanlı İlm ve Kültür Hayatında İhvanu's-Safâ ve Abdurrahmân Bistâmî," *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi* 2 (1996): 229-40.

6 İ. Evrim Binbaş, *Intellectual Networks in Timurid Iran: Sharaf Al-Dîn 'Alî'Yazdî and the Islamic Republic of Letters* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016).

7 Matthew Melvin-Koushki and Noah Gardiner eds., *Islamicate Occultism: New Perspectives*, special issue, *Arabica* 64, nos. 3-4 (2017); Noah Gardiner, "The Occultist Encyclopedism of Abd al-Rahman al-Bistami," *Mamluk Studies Review* 20 (2017): 3-38; Matthew Melvin-Koushki, "Early Modern Islamicate Empire: New Forms of Religiopolitical Legitimacy," *The Wiley Blackwell History of Islam*, ed. Armando Salvatore, Roberto Tottoli, Babak Rahimi, M. Fariduddin Attar, and Naznin Patel (Hoboken: John Wiley & Sons, 2018), 353-75; Christopher Markiewicz, *The Crisis of Kingship in Late Medieval Islam: Persian Emigres and the Making of Ottoman Sovereignty* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019); Carlos Grenier, "The Yazıcıoğlu Brothers and Vernacular Islamic Apologetics on the Fifteenth-Century Mediterranean Frontier," *Journal of the Ottoman and Turkish Studies*

özet ekleyerek *Durratu tâci'r-resâil*'i tıpkıbasım olarak yayınlamak için sözleşme imzaladım.

Süreç devam ediyor, bir taraftan kendi kişisel meselelerim araya girdiği için diğer taraftan da eserin sunduğu biyografik ve bibliyografik detayların, hem sanatsal olarak hem de yazın türü olarak apaçık biricikliğinin açıklanması gerektiğinden yayın henüz ortaya çıkmadı. Bu bir günlük olmayıp, yazarın "ben"inden daha geniş bir muhatap kitlesine yönelmiş bir eser olsa da hiç yayınlanmadı. Noah Gardiner'in ortaya koyduğu gibi, kitabın otorite sahibi olarak özerklik kazandığı bir dönemde, bunun kanıtı olarak, Rum topraklarında çoğunlukla bâtinîlik ve irfanî konular üzerine el-Bistâmî'nin verdiği dersler, her aşamada Saray Kütüphanesi'nde ve başka yerlerde çokça temsil edilen yeni bir risale üretti. El-Bistâmî'nin 1439-40 civarında bitirdiği *el-Fevâ'ihu'l-miskiyye fi'l-fevâtihi'l-Mekkiyye* isimli 400 sayfalık eserini de baştan sona okumak gerekli ve garanti yol gibi göründü. Bu eser 15. yüzyılın ortalarından 17. yüzyıla kadar birkaç nüshası da Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde muhafaza edildiği üzere birçok defa çoğaltıldı ve hatta II. Selim (1566-74) döneminde Osmanlıcaya çevrildi. Eser genellikle el-Bistâmî'nin sonraki yaşamının önde gelen eserlerinin antolojisi veya onun en beğendiği kitaplarının belirli "en sevilenler" dışında bir sıralama olmadan ansiklopedik derlemesi gibidir. Hatırladığım kadarıyla onunla çağdaş olan *Nazmü's-sülûk fi tevârîhi'l-hulefâ' ve'l-mülûk* gibi otobiyografik atıflar içermektedir. Beni ilgilendiren şey *Durratu tâci'r-resâil*'in bir şekilde oraya dahil edilip edilmediğinin tespit edilmesiydi.

Bir yandan *Nazmü's-sülûk* ve *el-Fevâ'ihu'l-miskiyye* (aşlında, ilkinin kısaltılmış bir versiyonu ikincisinde yer almaktadır) ve diğer yandan *Durratu tâci'r-resâil* arasında bazı periyodik (ve açık) sözcüksel örtüşmelere rağmen, hepsi birbirinden on sekiz ay arayla ve el-Bistâmî'nin hayatının sonundan on yıldan fazla bir süre önce yazılmış veya tamamlanmış olmasına rağmen, eserler niyet ve biçim olarak birbirlerinden tamamen farklıdır. Görünüşte anormal veya en azından alışılmadık şekilde "yazar merkezli" *Durratu tâci'r-resâil*'in doğuşunun anahtarı, *el-Fevâ'ihu'l-miskiyye*'te yatmaktadır. Yaklaşık kırk yıl boyunca toplanmış rastgele bir risaleler koleksiyonu olmaktan uzak olan *el-Fevâ'ihu'l-miskiyye*'nin amacı politik olarak keskindir ve *Durratu tâci'r-resâil*, el-Bistâmî'nin otobiyografisinin genişliği ve politik

ve akademik bağlantıları üzerindeki ısrarıyla, Sultan II. Murad'a yönelik anıtsal *el-Fevâ'ihu'l-miskiyye*'nin (ve ayrıca *Naẓmü's-sülûk*'un) oluşturulmasına giren denemelerden biriydi. *el-Fevâ'ihu'l-miskiyye*, "Hurûf ve Esmâ ilmini" tüm bilginin hem köküne hem de zirvesine yerleştiren, aktardığı kozmolojik anlayış açısından tasavvufa rasyonel bir paralellik gösteren genişletilmiş bir bilimler ansiklopedisidir. Görünüşe göre "ziyaretçi olarak Rum'a gelen birinin" istikametini sorgulayanlara (özellikle herhangi bir savunmacılığa başvurmadan) canlı bir şekilde karşı çıkan bu kitap, diğer şeylerin yanı sıra, öncelikle, irfanî öğrenmenin (bilginin örgütlenmesi toptan benimsenen orijinal "İhvân-ı Safâ"ya benzer) temel (ve meşru) olarak, en azından "çağın alimleri" arasında sayılacak olanlar için, özellikle İslami öğrenmenin savunusunu sunar. Yüz bölümden oluşması planlanan ancak sadece yirmi dokuz bölümde tamamlanan eser, Fazlullah Astarabadî ve onun halefleri olan "Hurûfîler" in ikili kınamasını içeren bir menakıbname/zındıklık kitabıyla sona eriyor ve onları, el-Bistâmî'nin mensup olduğu gerçek "Hurûfîlerin" istikamet üzere yolundan saptıranlar olarak ayırıyor. Eserin amacı, el-Bistâmî'nin Osmanlı hanedanının ilahi olarak tayin edilmiş evrensel İslam hükümdarı statüsüne yükseltilmesinde derin bir şekilde yer aldığı bir zamanda, gerçek Hurufiliği sahte Hurûfîlikten ayırmaktır. Bu, yakında Fatih olacak olan II. Mehmed'in ilgisini çekmiş gibi görünen bir Hurûfî'nin yakılmasıyla ilgili kötü şöhretli Edirne vakasından dört yıl öncesiydi. Osmanlı hanedanının Lettrizm ile olan ilişkisi, şehzadenin fantezileri ve gençlik coşkuları tarafından üretilen bir sapma değildi; aksine, Timurlular örneğinde olduğu gibi, 1453 arifesinde bile binyılcı hanedan iddialarının oluşturulması için temel teşkil edecek çok daha sürekli ve uzun ömürlü bir konuydu. *Durratu tâci'r-resâil*'in, bir "ben-anlatısı" veya otobiyografi olarak değil, tarihsel veya tarihselleştirici bir kendini biçimlendirme aracı, deneysel arka planın bir muhasebesi ve el-Bistâmî ve İhvân-ı Safa zamanlarının ve öğrenimlerinin olağanüstü doğası olarak görülmesi gerektiğine inanıyorum; bu, *el-Fevâ'ihu'l-miskiyye*'nin daha büyük projesinin temelini oluşturur: bilgi biçimlerini ve amaçlarını sınıflandırmak; kadim gnostik bilgiyi İslami bilgiyle birleştirmek, bunların şu anda en yetkili terimlerle hurûfîlik ve tasavvuf paralel bilimleri tarafından örneklendirildiği birleşmesini sağlamak; (öncelikle Osmanlı sultanı II. Murad'a) sadece bu sonuncuların ve onların temsilcilerinin (el-Bistâmî dahil) meşruiyetini değil, aynı zamanda kıyamet beklentisiyle derinden dolu bir çağda öğrenme ve (evrensel ve bin yıllık) egemen-

lik arasındaki gerekli ve temel bağı açıklamak. Umut edilen yeni İslami egemenlikler, evliyaların ve bilgililerin otoritesinin, hem “kılıç hem de kutsal kitap” ile ortaya çıkıp hükmedecek olan mesihçi figürle birleşmesini gerektirecektir.

Yani, burada, bu uzun süreçte, özellikle Cemal ve bu dolambaçlı yola birlikte başladığımız diğerleriyle dostluklara ve kardeşliğe geri dönüyoruz. Bedreddin, meslektaşı el-Bistâmî ve Evliya Çelebi ile Rumeli'deki seyahatler, yakın zamanda Cemal ve Gülru ile birlikte yayınladığımız kütüphane envanterinin temelinde yatan bilginin organizasyonunu anlamamı sağladı ve bu hediye için minnettirim.